

CUMHURİYET DÖNEMİNDE TİYATROLARIN KURUMLAŞMASI

Levent SUNER

Atatürk, Bağımsızlık Savaşı'nın kazanılmasından sonra yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken sanata ve özellikle tiyatroya büyük önem vermiştir. 1930 yılında, Ankara'da verilen bir Darülbedayi temsilinden sonra kabul ettiği sanatçılar yanında devlet ileri gelenlerine söylediği "Efendiler... Hepiniz mebus olabilirsiniz... Vekil olabilirsiniz... Hatta Reisicumhur olabilirsiniz... Fakat sanatkâr olamazsınız... Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim"¹ özdeyişi Atatürk'ün tiyatro sanatına verdiği değerin göstergesidir.

Cumhuriyetin ilk günlerinde bile tiyatronun bir kamu hizmeti olduğu, kamu tarafından korunması ve desteklenmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kuruluşun ilk yıllarında bir bocalama dönemi yaşanmışsa da daha sonraki yıllarda yazarı, oyuncusu ve seyircisiyle Türk Tiyatrosu'nu oluşturma adına bir çaba içine girildiği ve bu çabanın da kamu tarafından desteklendiği görülür. Cumhuriyetin çok partili dönemine kadar geçen süreç içinde devlet tarafından oyunculuk eğitimi veren bir konservatuvar açılması, Devlet Tiyatrosu'nun kurulması, İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın ödenekli bir tiyatro konumuna getirilmesi ve Halkevleri yoluyla tiyatroyu yurt geneline yayma, halka ulaştırma isteği bu desteğin yansımalarıdır.

Konumuz açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu'na baktığımızda bugün de halâ faaliyetlerini sürdürmekte olan iki ödenekli tiyatro görüyoruz: İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları (Dar'ül-Bedayi) ve Devlet Tiyatrosu.

Türk Tiyatrosu'nda devlet tiyatrosu niteliğinde ilk ödenekli ulusal tiyatro kurma düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. Saray ve çevresi, Tanzimatla başlayan Batılılaşma hareketinde tiyatronun önemli bir rolü olduğuna inanıyordu. Sarayın tiyatrola-

---

¹ Metin And, *Atatürk ve Tiyatro* (Ankara: Devlet Tiyatroları Yayınları, 1983), s. 32.

ra ödenek verme, tiyatroları desteklemenin yanısıra bir de Ulusal Tiyatro kurma düşüncesi vardı. 1869 yılında ortaya atılan bu düşüncenin sahibi 'Sadrazam Ali Paşa idi. Çalışmalara başlanmış ve kurulacak tiyatronun adı "Tiyatro-yi Sultanî" olarak saptanmıştı. Kadın oyuncular Rum ve Ermeniler arasından alınacak, oyunlar ise Osmanlıca, Rumca, Bulgarca ve Ermenice gibi çeşitli dillerde oynanacaktı. Ancak bu düşünce gerçekleştirilememiş, bu girişimden bir sonuç alınamamıştır.

Meşrutiyet döneminde tiyatronun örgütlenmesi açısından önemli adımlar atılır ve tiyatronun kamu tarafından desteklenmesi gereği savunulur. 1909 yılında müze müdürü Hamdi Bey ile Rezaizade Mahmut Ekrem Bey başkanlığında ulusal bir tiyatro kurma çabası görülür. Kurulacak bu ödenekli tiyatronun adı "Sahne-i Osmaniye" olacaktır. Tiyatronun kurulması için yönetmelik hazırlanır, anonim şirket olarak çalıştırılmak üzere taslaklar yapılır. Tiyatro Okuma Kurulu ve Yönetim Kurulu olmak üzere iki kurul tarafından yönetilecektir. Ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanır.

1914 yılında da İzzet Melih ve Eddy Clician başkanlığında yine bir ulusal tiyatro kurma çabası görülür. Hükûmet ödenek vereceğini söylemesine rağmen bu çalışmadan da bir sonuç alınamaz.

Bu dönem içinde, kamu ödeneğiyle kurulan tek örnek, bugün etkinliğini 'İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları' adıyla sürdürmekte olan 'Dar'ül bedayi-i Osmani'dir. Dar'ül bedayi İstanbul Belediyesi'ne bağlı düzenli ödenek alan bir tiyatro olma konumunu Cumhuriyet'in ilk yıllarında elde etmişse de kuruluşu; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, yani Meşrutiyet Dönemi içinde olmuştur.

Bu yıl 80. kuruluş yılını kutlamakta olan İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları, Türk Tiyatrosu'nun en uzun ömürlü tiyatro topluluğudur ve tiyatro tarihimizde bir dönüm noktasıdır.

1913 yılında İstanbul Belediyesi'nin başına geçen operatör doktor Cemil (Topuzlu) Paşa bir konservatuvar kurmak istemiş, bu düşünce Belediye Meclisi üyeleri tarafından da benimsenince bu konservatuvarı kurmak üzere ünlü tiyatro adamı André Antoine 1914 yılında İstanbul'a davet edilmiştir. Bu konservatuvara "Osmanlı Güzellikler Evi" anlamına gelen "Dar'ül-bedayi-i Osmani" adı verilmiş, Antoine da bu topluluğun genel yöneticisi olmuştur.

Dar'ül-bedayi-i Osmani Müzik ve Tiyatro olmak üzere iki bölümden oluşuyordu. Ayrıca Müzik Bölümü, Türk Müziği ve Batı Müziği olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Dersler başlamak üzereyken I. Dünya Savaşı'nın çıkması, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Fransa karşısında yer alması sonucu Antoine çalışmalarını sonuçlandıramadan İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır.

Bir ara kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Dar'ül-bedayi, dönemin Belediye Başkanı İsmet (Canpolat) Bey'in bir yönetmelik hazırlanmasını istemesiyle yeniden canlanır. Oluşturulan bir kurul ile 37 maddeden oluşan bir yönetmelik hazırlanır ve Tiyatro Bölümü için hazırlanan bu yönetmelikten sonra sahne çalışmalarına başlanır. Bu çalışmalar sonucu oluşan ilk gösteri ise 13 Ocak 1915 sergilenir. Ancak Dar'ül-bedayi giderek okul olma niteliğini kaybeder ve bir tiyatro topluluğuna dönüşür. Dar'ül-bedayi'nin uygulama çalışmaları bu kurumun profesyonel bir tiyatro topluluğu olarak ilk kez 20 Ocak 1916 tarihinde halka oynadığı Hüseyin Suat'ın Emil Fabre'den uyarladığı *Çürük Temel*'e (La Maison d'Argile) kadar sürmüştür.

Dar'ül-bedayi'nin ilk on yıllık dönemi (1916-26) karışıklık ve sıkıntı içinde geçti. Bu dönemde kurumun maddi güvenliği sağlanmış değildi. İstifalar olmakta ve topluluk sık sık dağılmaktaydı.

Bu dönemin Dar'ül-bedayi ve Türk Tiyatrosu bakımından en önemli olayı Meşrutiyet'in bitimine yakın Afife (Jale) isminde ilk kez bir müslüman Türk kadınının sahneye çıkmasıdır. İslamdan gelen etkilerle müslüman kadının sahneye çıkma olanağı yoktu. Bu sorun Cumhuriyet'le birlikte çözümlenmiştir. Afife'yi 1923 yılında Atatürk'ün teşviki ile Dar'ül-bedayi'nin İzmir turnesinde sahneye çıkan Bedia (Muvahhit) Hanım izlemiştir.

Dar'ül-bedayi 1916 yılında Muhittin Üstündağ'ın Belediye Başkanlığı döneminde yönetmeliğine kavuşmuş ve düzenli temsiller veren bir kurum halini almıştır.

1927-28 tiyatro sezonunda aktör, rejisör, yönetici ve hoca olarak Cumhuriyet dönemi Türk tiyatrosunun en önemli tiyatro adamı Muhsin Ertuğrul'un bu kurumun başına getirilmesiyle Dar'ül-bedayi gerek yönetim gerekse sanatsal açıdan düzenli bir döneme girer (1927-1930).

Dar'ül-bedayi 1931 Nisan ayı içinde İstanbul Belediyesi'ne resmen bağlanır, o zamana kadar yardım olarak para alan kurum, bu tarihten sonra belediyenin esas bütçesinden ayrılan belli bir ödenek almaya başlar. 1934 yılında da adı "Şehir Tiyatrosu" olarak resmen değiştirilecektir.

1931 yılından, I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar olan dönemi Dar'ül-bedayi'nin gelişim evresini kapsar. Oyun seçiminde gözetilen tizlik, ilk kez çocuk oyunlarının oynanmaya başlanması, müzikli oyunların başarılı uygulamaları, edebiyat matinelere, yeni bir tiyatro okulunun açılması, öğrenci matinelere düzenlenmesi gibi önemli çalışmalar bu dönem içinde gerçekleştirilmiştir (1931-46).

Muhsin Ertuğrul'un Ankara Devlet Konservatuarı 'Tatbikat Sahnesi'nin başına geçmesiyle Şehir Tiyatroları'nın yönetimi Avusturya asıllı

sahne tasarımcısı Max Meinecke'ye verildi. Bu dönem içinde Şehir Tiyatroları, Dram, Komedi ve Çocuk Bölümü olmak üzere çalışmalarını üç ayrı bölümde sürdürdü. Meinecke döneminde yerli oyun sayısı azalmış, buna rağmen tiyatroyu halka yaklaştırma adına Gülhane Parkı'nda gösteriler düzenlenmiş, Şehir Tiyatrosu'na bağlı iki yeni sahne açılmıştır.

Kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili dönemine kadar ele aldığımız Şehir Tiyatroları'nı tiyatro tarihimiz açısından, ilk müslüman Türk kadınının sahneye çıktığı tiyatro olması, ilk Türk tiyatro dergisini çıkartması, ilk çocuk oyununun oynanması, ilk tiyatro okulunun açılması gibi pek çok yenije sahne olması ve yaptığı turnelerle nitelikli tiyatroyu Anadolu'ya tanıtmaya bakımından önemli bir kurum olarak değerlendirmek gerekir.

Cumhuriyet döneminde kurulan diğer ödenekli tiyatro ise Devlet Tiyatrosu'dur. Bu tiyatronun kaynağını Ankara Devlet Konservatuarı'nın açılması ve Tatbikat Sahnesi'nin temsilere başlaması oluşturur.

Devlet Konservatuarı'nın kurulması için ilk adım 27 Mart 1935'de Alman besteci Paul Hindemith ile Berlin'de bir sözleşme imzalanmasıyla atıldı. Hindemith Ankara'ya gelmiş ve 20 Nisan 1936 tarihli bir yönetmelik taslağı hazırlar. Öğrenci kabul sınavlarından sonra ise Kasım 1936'da öğretime başlanır. Fakat konservatuarın Tiyatro Bölümü'nün gelişmesine ve sonra Devlet Tiyatrosu'nun kurulmasına katkısı olan kişi aynı yıl Almanya'dan davet edilen Carl Ebert olmuştur.

Devlet Konservatuarı yasası ile bir de "Tatbikat Sahnesi" kurulması öngörülmüştü. Konservatuar ilk mezunlarını 1941 yılında vermiş ve deneme niteliğinde Tatbikat Sahnesi adı altında temsilere başlamıştır. Tatbikat Sahnesi'nin temsilere başlaması Devlet Tiyatrosu'nun kurulması için bir hazırlık dönemi oluşturmuştur.

1947 yılında Devlet Konservatuarı ve Tatbikat Sahnesi'nin başında bulunan Carl Ebert Türkiye'den ayrılınca, kuruluş hazırlığında bulunan Devlet Tiyatrosu ve Operası'nın başına Muhsin Ertuğrul getirilmiştir. Bu arada Tatbikat Sahnesi'nin tiyatro ve opera çalışmaları da Konservatuar bünyesinden ayrılır.

Tatbikat Sahnesi'nin devamı niteliğinde, 27 Ekim 1947'de Ankara Küçük Tiyatro'da Ahmet Kutsi Tecer'in *Köşebaşı* adlı oyunuyla düzenli temsillere geçildi. Ancak Devlet Tiyatrosu'nun kuruluşu 16 Haziran 1949 tarihinde Devlet Tiyatrosu ve Operası Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmiştir. 1947'den 1949'a kadar olan iki yıllık dönem Devlet Tiyatrosu'nun kurulması için hazırlık ve geçiş dönemini oluşturmuştur. Devlet ödeneğiyle beslenen bu sanat kurumu iki sahnesiyle 1 Ekim 1949 tarihinden itibaren çalışmalarına başlamıştır.

1949 yılında Ankara'da kurulan Devlet Tiyatrosu bugün sekiz ayrı şehirde (Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa, Adana, Diyarbakır, Trabzon ve Antalya) etkinliğini sürdürmektedir.

Cumhuriyet'in tek partili dönemi içinde belki de en ilginç tiyatro etkinliği Halkevleri'nde yapılan tiyatro çalışmalarıdır.

Halkevleri siyasi yaşamın tek partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir yan örgütü olarak 1932 yılında açıldı. Atatürk'ün bu örgütün amacını belirleyen bir söyleviyle çalışmalarına başlayan Halkevleri'nin, kültürün yayılmasında ve yurdun kültürel kalkınmasında katkısı büyüktür.

Halkevleri Cumhuriyet Halk Partisi Genel Yazmanlığı'na bağlıdır ve çalışmalar dokuz birimde yürütülüyordu. Bu birimlerden biri de tiyatroydu. Bir Bölge Tiyatrosu niteliğinde olan Halkevleri'nde yapılan tiyatro çalışmalarından inkılap fikirlerinin ve duygularının halka ifadesi konusunda yararlanılmıştır. Buralarda yerel kaynaklar ve yetenekler kullanılmış, tiyatro kursları ile gençler yetiştirilmiş, dergiler çıkarılmış, yeni tiyatro binaları yapılmış, diğer yerleşim merkezlerine turneler düzenlenmiş, böylece Anadolu'da canlı bir tiyatro hayatı oluşturulmuştur.

Halkevleri ödenek olarak; genel bütçe, özel bütçe, kamu tüzel kuruluşları ve belediyeler tarafından desteklendi. 1950 yılında 63 ilde 477 Halkevi ve 4332 Halkodası bulunuyordu. Ancak çok partili döneme geçişte, 1950 yılında, 5380 sayılı kanunla Halkevleri kapatılmış, bu olumlu girişim yok olup gitmiştir.

Halkevleri 1961 yılında yeniden açılmışsa da gerek aynı ruh bulunmadığı, gerekse ödeneksizlik yüzünden tek partili dönemde kurulan Halkevleri'nin canlılığına ve başarısına ulaşamamıştır.

Şehir Tiyatrosu ve Devlet Tiyatrosu'nun kurulması, tiyatromuzun kurumlaşması ve devlet desteği adına kuşkusuz önemli, ancak Türk Tiyatrosunu oluşturma adına eksik bir girişimdir.

İki ödenekli tiyatronun kurulmasında da temel yaklaşım batı tiyatrosunun salt taklidi biçiminde olmuştur. Bu iki tiyatronun kurucusunun da batılı tiyatro adamları olması bu anlamda ilginçtir.

Dar'ül-bedayi'nin kuruluşu Tanzimatla başlayan batılılaşma hareketinin bir sonucudur. Bu tiyatro kurulurken, eski gücünü yitirmiş de olsa geleneksel bir Türk tiyatrosu vardı ve bu gelenekten yararlanılabiliyordu. Ancak Türk Tiyatrosu'nu oluşturabilecek bu malzeme yok sayılmış, hatta zararlı görülmüş, kurtuluş batıyı aynen aktarmakta bulunmuştur. Batılılaşma bir aktarma, taklit değil, sentezi getirseydi, yöntem batıdan alınıp, malzeme geleneğimizden oluşturulsaydı tiyatromuz bugün farklı bir düzlemde olabilirdi.

Kuruluş aşamasında devletin kurumlaşmış bu iki ödenekli tiyatrosunda yapılamayan, kendi yerel kaynaklarımızdan yararlanma işini, tiyatrosunun amatörce yapıldığı Halkevleri çalışmalarında gerçekleştirdiğini görüyoruz. Ancak çok partili döneme geçişte Halkevleri'nin kapatılmasıyla bu olumlu girişimden de sonuç alınmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akı, Niyazi.** *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış* (1923-1967).
- And, Metin.** *Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1923-1983)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.
- *Tiyatro Klavuzu* İstanbul: Milliyet Yayınları, 1973.
- *Atatürk ve Tiyatro* Ankara: Devlet Tiyatroları Yayınları, 1983.
- Karadağ, Nurhan.** *Halkevleri Tiyatro Çalışmaları (1931-1951)* Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. A.Ü. D.T.C.F. Tiyatro Kürsüsü. Ankara: 1982.
- Konur, Tahsin.** *Cumhuriyet Döneminde Devlet-Tiyatro İlişkisi* Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Dergisi (Ayrı Basım), 1987.
- Nutku, Özdemir.** *Dünya Tiyatrosu Tarihi 2* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- *Dar'ül-bedayi'nin Elli Yılı* Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, 1969.
- Sevengil, Refik Ahmet.** *Meşrutiyet Tiyatrosu* İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1968.
- *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu (Birinci Cilt)* İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934.
- *Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu (İkinci Cilt)* İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1934.